

В.Є. Прищеп,
кандидат філологічних наук, доцент;
О.В. Прищеп,
викладач
(Житомирський державний університет)

МЕТАФОРА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ МОВНОЇ ЕКОНОМІЇ

У статті розглянуто лінгвістичний статус метафори як тропа, засобу вторинної номінації та мовної економії. Установлено принципову різницю між порівнянням та метафорою, визначено способи внутрішньої та зовнішньої форми структурної організації тропа, характерною ознакою якого є імпліцитне вираження одного з імен компаративної формули.

Ми вже зупинялися на питанні компресії в системі німецьких компаративних тропів [1: 98-103]. У цій статті розглянемо більш детально метафору як ефективний засіб мовної/мовленнєвої економії. Для вирішення поставленого завдання необхідно передусім визначити лінгвістичний характер згаданого тропа. Зазначимо, що його лінгвістичне визначення не завжди збігається з літературознавчим розумінням метафори, яка в останньому випадку дуже часто змішується із суміжними з нею тропами: порівнянням, епітетом, метонімією тощо. Утворення метафори – явище процесуальне, яке супроводжується зсувом значення та метафоризацією компонентів порівняльної структури. Суттєва відмінність між метафорою та порівнянням полягає у способі їх реалізації. Категоріальною ознакою порівняння є експліцитне вираження його основних компонентів, що не обмежує, однак, реалізацію тропа на різних мовних рівнях. Перенесення найменування в метафорі можливе завдяки імплікації одного з категоріальних імен порівняння. Це означає, що метафора та порівняння – тропи різноструктурні: перший – структура асиметрична, другий – симетрична. Метафоричні утворення дуже нагадують бахуврихи, тобто вони є також ексцентричними (об'єкт найменування перебуває поза межами конструції). Слід проте зауважити, що бахуврихи можуть поєднувати у собі метафоричні та метонімічні елементи: *Langbein* – не довга нога, а людина з довгими ногами (метонімія), *Kaktuskopf* – не голова, як кактус, а дуже дурна людина (метафора + метонімія).

Лінгвістичний статус метафори визначає її основні мовностилістичні функції. Поряд з номінативними можливостями цього тропа слід особливо відзначити його прагматичну значущість. Метафора виступає знаком знака й виконує цілий ряд важливих функцій. До них, на наш погляд, можна віднести: 1) архітектурну; 2) когнітивну; 3) прагматичну; 4) мовноекономічну. Особливу увагу читача/слухача привертає ефект відчуження, який створюється за рахунок семантичної неузгодженості понять, що порівнюються. Часто згадані функції виступають не поодинокі, а в складній взаємодії, що значно збагачує стилістичні засоби мови.

Процес метафоризації компаративних відношень передбачає закріплення результатів цього явища в рамках конкретної формальної структури. Структурна організація метафори – поняття не стільки граматичне, скільки семантичне.

Як відомо, плереми (мінімальні значеннєві одиниці мови) поділяються на дві групи: граматичні та лексичні знаки. Лексичні знаки утворюють відкриту підсистему, граматичні – закриту. Відкрита система характеризується тим, що вона може змінюватися, не викликаючи значних модифікацій у семантичній структурі сигніфіката [2: 313]. Ф. де Соссюр вважав, що обидва боки мовного знака (*signifiant* та *signifié*) так міцно зв'язані між собою, як можна уявити собі зв'язок двох сторін одного аркуша паперу [3: 146-147]. Проте, на наш погляд, Ф. де Соссюр мав певні складнощі, аби пояснити, яким чином цей зв'язок може з часом зазнавати закономірних змін, тому вирішення проблеми переносилося у площину мовлення, оскільки семантика будь-якої структурованої одиниці може повністю розкритися в контексті, в якому вона функціонує. Крім того, мовному знакові властива двоплановість: план змісту та план вираження не завжди перебувають у стані симетрії. План змісту може, наприклад, зберігатися в цілому навіть при значній модифікації плану вираження [4: 104-105]. Важливим у цьому зв'язку видається і те, що план змісту містить ряд суб'єктивних факторів, і саме тому, що до них додається ще й емоційність, існує безліч способів вираження певної семантики мовної одиниці.

Загальновідомо, що порівняння та метафора, перебуваючи у стані постійної взаємодії, переходять одне в одне. Перехід від порівняння до метафори зумовлює зміну синтаксичної конструції, часто з тенденцією до її спрощення, тобто з метою економії. Семантична структура, а також логічна основа порівняння та метафори можуть збігатися, проте ідентичність їх формальної організації виключається.

Метафора та порівняння – тропи різноструктурні, хоча перша й базується на порівнянні. Порівняння завжди становить симетричну конструцію, метафора є конструцією асиметричною. Симетрія порівняння забезпечується наявністю у ньому двох експліцитно виражених імен, асиметрія метафори зумовлена відсутністю у ній одного з імен порівняльної формули. Елімінація некатегоріальних компонентів викликає утворення компресивів:

1. *Er (der Hund) sah aus, als ob ein Kehrbesen, der den Stiel verloren hatte, von einem Uhrwerk getrieben, auf der Gasse dahin rutschte.*

2. *Der Kehrbesenhund kümmerte sich nicht um Plaudereien der Frau.*

3. *Der schwarze Handfegerhund lauschte.*

4. *Dazu winselte und bellte der Besenhund.* (E. Strittmatter. Der Wundertter)
(der Kehrbesenhund → der Handfegerhund → der Besenhund)

Наведений приклад свідчить про те, що розгорнуту порівняльну конструкцію можна перевести з найвищого (синтаксичного) рівня до нижчого, у нашому випадку – до словотворчого, оминаючи справжню метафору. Цей факт часто залишається поза увагою перекладачів, що призводить до девальвації або й до повної втрати оригінального образу [5: 59-62].

Аналогічним чином слід здійснювати розмежування в рамках компаративного епітета порівняльної та метафоричної конструкції. Залежно від того, скільки основних компонентів компаративної формули представлено в тропічному епітеті та як вони виражені (експліцитно чи імпліцитно), ми розрізняємо порівняльний та метафоричний епітети. Щоб переконатися у суттєвій різниці між двома видами епітетів, звернемося до конкретного мовного матеріалу. В словосполученні *den rotborstigen Michael (J. Brezan. Mannesjahre) rotborstig* є метафоричним епітетом, оскільки двоплановість та вказівка на уподіблення виражені в ньому імпліцитно, а відношення між віртуальним *Naare* та експліцитним *borstig* реконструюється або доміслюється реціпієнтом завдяки його енциклопедичним знанням та життєвому досвіду. По-іншому виглядає подібний за словотвірною моделлю порівняльний епітет у сполученні *das kornblonde Haar (F. Erpenbeck. Aus dem Hinterhalt)*. Прозорий компаративний зв'язок між *Haar* та *Korn* гарантується їх експліцитним вираженням, тобто симетричністю порівняння. Особливістю порівняльного епітета є компаративний зв'язок його з певним іменником; у метафоричному епітеті подібний зв'язок відсутній. Слід зазначити, що серед компаративних епітетів переважають порівняльні, бо метафора накладає своєрідне вето на утворення складних прикметників метафоричного характеру.

Отже, метафора як акт закріплення процесу метафоризації має певну семантичну структуру, яка може знаходити своє вираження на тому чи іншому мовному рівні. Домовимося вважати семантичну структуру метафори внутрішньою, а форми її репрезентації – зовнішньою організацією цього тропу. Зауважимо лише: для внутрішньої організації метафори властиві єдність та універсальність, тому що вона передбачає наявність двох семантичних компонентів: метафоризатора та елемента, що підлягає метафоризації.

У ролі метафоризатора можуть виступати окремі слова: ... *der hustende Wagen*; *Anngret badet sich in den Bittworten* або більш розлогий контекст: "*Föhrst du? Oder ist dein Hirsch nicht fit?*". На рівні словоскладання реалізація метафори здійснюється в рамках мікроконтексту. Метафоризації зазнає, як правило, основне слово, а означальне функціонує як метафоризатор: *Wasseradern*.

Розглянемо окремі випадки зовнішньої структурної організації метафори в сучасній німецькій мові із перспективою компресії (ущільнення) компаративної формули.

1. Складена метафора: ... *brüllte wieder das verwundete Elefantenjunge* ... (W. Steinberg. *Der Hut des Komissars*) (= *knatterte wieder das defekte Auto*). Наведена метафора включає відразу три різнорівневих компоненти: дієслово *brüllte*, що виражає звук, прикметник стану *verwundet* та складний іменник *Elefantenjunge*, який позначає живу істоту. Складені метафори найчастіше бувають оказіональними, тому сприйняття їх за межами контексту є, практично, неможливим.

2. Називне речення: *Gelb-sъЯе Baumwurst aus Bbersee* (E. Strittmatter. *Ole Bienkopp*) (= *Bananen*). Розчленування простого поняття *Bananen* видається, на перший погляд, надлишковим, редундантним, проте належить до засобів так званої якісної економії: екзотичне (на той час) слово описується засобами рідної мови. На відміну від складеної значення цієї метафори часто виводиться із власного контексту, кожне слово якого чітко вказує на основні ознаки денотата.

3. Атрибутивне словосполучення: ... *die blecherne Tabakspfeife* (E. Strittmatter. *Ole Bienkopp*) (= *Saxophon*). Приклад аналогічний до попереднього (*саксофон* за формою нагадує *люльку*).

4. Похідне слово: *Am Himmel schwammen dichtbduchige, weiЯе Wolken* ... (H. Kruschel. *Wind im Gesicht*).

5. Компонент складного слова або композит у цілому: *Lederwaden* (E. Strittmatter. *Ole Bienkopp*) (= *Langstiefel*); *Mit einer scheuЯlichen Zementglocke war die Erde eingemauert* (W. Steinberg. *Der Hut des Komissars*).

6. Простим словом, яке отримало тропічне значення в конкретному контексті: *Der Mensch sendet eiserne Tauben aus* ... (E. Strittmatter. *Ole Bienkopp*) (= *Flugzeuge*).

Метафора, як і інші тропи, не обмежується засобами словесного вираження; вона може приймати також форму іконічних та символічних знаків, що У. Еко позначає як "семіотизацію референта", тобто використання предметів у ролі знака [6: 191]. Так, видатний італійський письменник тематизує троянду як метафоричний символ любові (також у релігійному сенсі), швидкоплинності життя та атрибутів людини, таких, як юність, кров, печаль, старість, смерть тощо [6: 192; 7: 433]. У. Еко як відомий семіотик вважає, що: "*Omnis mundi creatura quasi liber et pictura nobis est et speculum*" ("Кожне створіння світу є для нас одночасно й книгою, й картиною, й дзеркалом") [7: 34]. Саме тому ми користуємося знаками чи знаками знаків доти, поки не маємо доступу до самих речей. Часто в ролі таких знаків вживається й метафора як засіб вторинної номінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Прищеп В.Є. Компресія в системі німецьких компаративних тропів // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 9. – Житомир, 2002. – С. 98-103.
2. Van der Elst G. Zur Entwicklung des deutschen Kasussystems. Ein Beispiel für Sprachökonomie // Zeitschrift für germanistische Linguistik. Bd. 12. – 1984. – S. 313-331.
3. Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
4. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 174 с.
5. Прищеп В.Е. Передача сравнений с помощью словообразования в современной немецкой и украинской прозе // Культура слова, вип. 25. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 59-62.

6. Burkhardt A. Zwischen Poesie und Ökonomie. Die Metonymie als semantisches Prinzip // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1996. Bd. 24. – S. 175-195.
7. Волощук Є. Зарубіжна література. – К.: Генеза, 2004. – 463 с.
8. Eco U. Der Name der Rose. – München: DTV, 1986. – 656 S.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Прищепя В.Є., Прищепя А.В. Метафора как эффективный способ языковой экономии.

В статье рассмотрен лингвистический статус метафоры как тропа, средства вторичной номинации, языковой экономии. Установлена принципиальная разница между сравнением и метафорой, определены способы внутренней и внешней формы структурной организации тропа, характерным признаком которого является имплицитное выражение одного из имен компаративной формулы.

Pryshchepa V.Ye., Pryshchepa O.V. Metaphor as an effective means of language economy.

The article considers the linguistic status of metaphor as a trope, a means of secondary nomination, and language economy. The item highlights the essential difference between comparison and metaphor and determines inner and outer forms of structural organization of the trope with implicit expression of a name of the comparative formula being the characteristic feature of it.